

מבט על, גיליון 1087, 16 באוגוסט 2018

התגובות בחברה הערבית לחוק הלאום

דורון מצא, מאיר אלרן, ח'דר סואעד, אפרים לביא

חוק הלאום עורר ביקורת צפויה מצד גורמי המגזר הערבי. תגובות של מחאה נשמעו מצד כלל הגורמים הפוליטיים המרכזיים. אולם, הציבור הערבי לא התגייס למחאה משמעותית ונרחבת בנושא. גם מה שתוכנן להיות מפגן מחאה המוני בתל-אביב, ביוזמת 'ועדת המעקב העליונה', לא יצר מציאות חדשה. הניסיון של עדת המעקב להציג גישה לעומתית חשף את הסדקים בתוך המנהיגות הערבית, ובייחוד הבליט את הגישה המאופקת יחסית שהפגינה בנושא הרשימה הערבית המשותפת. הרושם הוא כי מנקודת ראותה החוק אינו מהווה נקודת שינוי ביחס למדיניות הממשלתית מן השנים האחרונות ונקיטת גישה תקיפה מידי עלולה להעיב על המשך שיתוף הפעולה עם הממשלה בעניין יישום תכנית החומש. לא כך בעדה הדרוזית, הרואה בחוק הזדמנות לקבל לגיטימציה מחודשת למעמדה המיוחד, לצד טובות הנאה כלכליות בתחומים החיוניים לה.

השלמתה של חקיקת חוק יסוד: ישראל – מדינת הלאום של העם היהודי (להלן: חוק הלאום) עוררה כצפוי ביקורת נוקבת בחברה הערבית בישראל. הפוליטיקה הערבית, התייצבה נגד מה שהיא רואה כפגיעה ישירה בה ובערך השוויון האזרחי. ראשונים לגנות את החקיקה היו חברי הכנסת של הרשימה המשותפת, שבמעמד ההצבעה נקטו אקט של קריעת נוסח החוק. ח"כ ג'מאל זחאלקה (בל"ד) פרסם פוסט הדוחה את החוק ובו איור בצבעי הדגל הפלסטיני של מפת 'פלסטין השלמה', ללא אזכור של מדינת ישראל, וקרא לשביתה כללית. ח"כ יוסף ג'בארין (חד"ש) פנה לאיחוד הפרלמנטים הבינלאומי בדרישה לנקוט צעדים נגד ישראל. שיחי' כמאל ח'טיב, המנהיג בפועל של התנועה האסלאמית – הפלג הצפוני, הפיץ סרטון בו ציין כי החוק חשף את הפנים האמתיות של ישראל ומוכיח את מהות הסכסוך כסכסוך דתי. הטענה שהחוק משקף הפרדה גזעית עלתה גם בקרב אינטלקטואלים ערבים-פלסטינים, ביניהם פרופ' אסעד ע'אנם, שקרא לפתוח פרק חדש במאבק נגד האפליה, בארץ ובחו"ל. לעומתם, ח"כ אימן עודה, ראש הרשימה המשותפת, הציג (בראיון בגלי צה"ל) גישה פרגמטית, המאפיינת אותו ואת מפלגתו, חד"ש. הוא אמנם גינה את החקיקה, אולם נזהר מלקרוא למהלכים קיצוניים, נמנע ממושגים פרובוקטיביים והבליט את הצורך בשוויון אזרחי. כל אלה היו תגובות מוכרות, המשקפות ניואנסים שונים של חוגים יריבים בציבור הערבי.

אולם, רובו של הציבור הערבי, ככל הנראה, אינו מתרשם במיוחד מחדשנותו של החוק ומהשלכותיו על חייו. ואכן, פעילות המחאה בשטח הייתה מוגבלת למדי. הפגנות מצומצמות התקיימו בכמה יישובים, ביוזמת ועדת המעקב העליונה. גורמים פוליטיים בחברה הערבית אף הביעו אכזבה מהנוכחות הדלילה בהפגנות אלה. על רקע זה יזמו את ההפגנה שנערכה בתל-אביב (11 באוגוסט), אשר תוכננה להיות המונית וללא סממנים לאומיים. בפועל, גם הפגנה זו, שהייתה

רבת משתתפים ובכללם יהודים לא מעטים, ושנרשמו במהלכה כמה סממנים לאומניים קולניים, לא שינתה את תמונת המצב הכללית, המתאפיינת בשלב זה ב"אין חדש".

כך גם לגבי מי שהוביל את המהלך ואת הגישה האקטיבית יותר: פעלתנותה של ועדת המעקב העליונה וניסוחיו המחודדים של העומד בראשה, מחמד ברכה, מעידים בעיקר על הגישה הפרגמטית יותר של הרשימה המשותפת, בהנהגתו של ח"כ אימן עודה, תוך שהמפלגות השונות והיריבות בתוכה ממשיכות לנקוט עמדות בהתאם לזהותן הפוליטית המובחנת. כך, הרשימה המשותפת אמנם הצטרפה למהלך המחאה, אולם נותרה מעט מאחור. כך באו שוב לידי ביטוי המתחים הפנימיים המוכרים בקרב המנהיגות הפוליטית הערבית, הנוגעים ליחסים האישיים ולמאבק על הבכורה הפוליטית, וגם לעמדה העקרונית לגבי האסטרטגיה שיש להוביל מול ממשלת ישראל בעת הנוכחית בכלל ובהקשר של חוק הלאום בפרט.

סך הכול נראה, נכון לעתה, כי חוק הלאום וההתנגדות לו לא הפכו לאירוע מכונן ברחוב הערבי וברשתות החברתיות. רף ההתייחסויות בחברה הערבית, המתנגדות לו בעליל, נמוך מהביקורת בציבור ובפוליטיקה היהודית ובקרב הקהילה הדרוזית. האדישות המאופקת שמגלה החברה הערבית בולטת במיוחד על רקע מחאת העדה הדרוזית, שדובריה – ביניהם בלטו קצינים בכירים לשעבר בצה"ל – השמיעו טענות חריפות ביותר בהקשר לפער בין תרומת הדרוזים למדינה לבין יחסה המזלזל כלפיהם. במישור זה מסתמן איום במשבר, שאותו מנסה ראש הממשלה לנטרל בעיקר באמצעות נכונות לחקיקה נפרדת לעיגון מעמד העדה הדרוזית בישראל, לצד טובות הנאה כלכליות. בינתיים מתקשים ראשי הקהילה הדרוזית, המעדיפים הסדרה מחודשת ומיטיבה, לעמוד בלחץ מצד קבוצות יותר קיצוניות בציבור שלהם, המתמקדות ביצירת לחץ לשינוי הנוסח של חוק הלאום.

בשלב זה ניתן להעריך כי חוק הלאום לא זעזע את אמות הספים של החברה הערבית בישראל. אימוצו נתפס כביטוי נוסף למדיניות הממשלה בשנים האחרונות. מצד אחד, היא פועלת לקידום השילוב הכלכלי של הציבור הערבי במשק הישראלי, ואגב כך לצמצום הפערים הסוציו-אקונומיים מול החברה היהודית. מצד שני, היא נתפסת בחברה הערבית כנוקטת מהלכים הפוכים בשדה הפוליטי-חברתי, המבטאים הדרה ואי-שוויון. מבחינה זו, חקיקת חוק הלאום נתפסה כעוד אחד בשורת מהלכים, בכללם התבטאויות מפלות של פוליטיקאים בכירים וחוקים הנושאים אופי אנטי-ערבי, דוגמת 'חוק המואזין', 'חוק הנכבה' ו'חוק ועדות הקבלה'. זאת, כמסגור פורמאלי של תפיסות היסוד של הממסד היהודי מול המיעוט הערבי.

העובדה כי גורמים חשובים בקרב מתנגדי הממשלה בחברה היהודית העדיפו במופגן לחבק את העדה הדרוזית, המחישה עוד יותר את השוליות של החברה הערבית בסדר החברתי במדינת ישראל. בהקשר זה, ניתן להעריך כי ההנהגה הערבית הממוסדת מעריכה שעמדה אופוזיציונית חריפה ומתריסה נגד הממשלה עלולה לפגוע במימוש תכנית החומש ואולי גם בסיכויים להרחיבה בתכנית חומש נוספת, עליה כבר מדובר בממשלה, לאחר תום זו הנוכחית ב-2020. נראה כי גישה ריאליסטית זו מקובלת על הציבור הערבי, שם מבינים את מגבלות המחאה ואת מחיר ההפסד הגלום בהקצנתה.

מנגד, משקפת המחאה הדרוזית הסתכלות הפוכה מול חוק הלאום, הנתפס גם כעלבון וכביטוי לכרסום המתמשך במעמד המיוחד של העדה: מאז קום המדינה הצליחו הדרוזים לבדל עצמם

מהחברה הערבית בישראל, לקשור את גורלם בהגמוניה היהודית-ציונית ולהפיק מכך תועלת מסוימת. החיבור שבין חוק הלאום, על המשמעות הסמלית שיש בו, לצד מהלכי הממשלה לצמצום הפערים בחברה הערבית-פלסטינית, יצרו תחושה של איום על מעמדם השונה והבכיר. הדרוזים כנראה מעריכים שיש להם (בשונה מהערבים) מספיק מעמד למינוף המחאה האוטנטית כדי לזכות בהטבות חיוניות בנושאים המציקים להם, בעיקר בתחום הקרקעות והבניה. הרקע לחילוקי הדעות ולמתחים בתוך העדה הדרוזית קשור כנראה לחשש של ההנהגה המסורתית, שהתמיכה לה זוכה העדה מחוגים אופוזיציוניים לממשלה, בקרב הרוב היהודי, עלולה לפגוע בהם גם באינטרסים אחרים, הקשורים למדיניות הישראלית כלפי הדרוזים בסוריה. אחרים, בעיקר מקרב המנהיגות הצעירה, האינטלקטואלים ויוצאי מערכת הביטחון, נוקטים קו לעומתי יותר, כחלק ממאבק הדורות על הנהגת העדה בעתיד.

בסיכום, המאבק הפוליטי-חברתי סביב חוק הלאום נמצא בראשיתו וקשה להתנבא כיצד יימשך. החודשים הקרובים, בעת הפגרה בכנסת, יאפשרו אולי צינור הרוחות וחיפוש אחר מזור למצוקה של הדרוזים, מן הסתם בתחום הכלכלי. בהקשר של יחסי החברה היהודית וממשלת ישראל עם הציבור הערבי, ספק אם לחוק הלאום תהיה השפעה משמעותית על התהליכים של השנים האחרונות. אם תהיה הסדרה של היחסים עם הדרוזים, וודאי אם זו תמוסד בחקיקה נפרדת, שאליה יתווספו הטבות כלכליות משמעותיות, אזי יחודד עוד יותר הפער בין מעמדם של הדרוזים לבין מצבם של הערבים ויגברו תחושות הניכור של המיעוט הערבי-פלסטיני.

במציאות כזו, חשוב שהממשלה תפעל, ביחד עם ההנהגה הערבית, כדי להבטיח ביצוע מלא של תכנית החומש הראשונה ותיערך לאימוץ תכנית חומש שנייה ומורחבת, שגם תיתן פתרונות מערכתיים לסוגיות שלא נפתרו במהלך הראשון. כל זאת, כדי לצמצם בפועל את הפערים הניכרים. התגובות המאופקות של המיעוט הערבי-פלסטיני לחוק הלאום יכולות וצריכות לסייע בחיזוק שותפות האינטרסים בין הרוב למיעוט, שעיקר ביטוייה עתה הם בתחום הכלכלי.